

КЛАСИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 4(31), с. 135–138

У центрі уваги знаходяться питання щодо класичних концепцій міжнародної торгівлі та наявної у світі економічної інтеграції як складних і неоднозначних процесів.

Економічне співробітництво між людьми стало з'являтися приблизно 10 тисяч років тому. Основою об'єднання національних господарств у всесвітньому господарстві є міжнародний поділ праці. Він являє собою спеціалізацію окремих країн на виробництві певних видів продукції. Надлишками виготовленої продукції стали обмінюватися спочатку сусідні племена, окремі родини й особи, а потім і держави.

Традиційною і найрозвиненішою формою міжнародних економічних відносин є міжнародна торгівля. На частку торгівлі припадає близько 80 відсотків усього обсягу міжнародних економічних відносин [1]. Сучасні міжнародні економічні відносини, що характеризуються активним розвитком світової торгівлі, вносять багато нового й специфічного у процес розвитку національних економік.

Для будь-якої країни роль зовнішньої торгівлі важко переоцінити. Міжнародна торгівля є формою зв'язку між товаровиробниками різних країн, що виникає на основі міжнародного поділу праці, і виражає їх взаємну економічну залежність [2].

Під терміном “зовнішня торгівля” розуміється торгівля будь-якої країни з іншими країнами, що складається з оплачуваного ввозу (імпорту) і оплачуваного вивозу (експорту) товарів [3].

Різноманітна зовнішньоторговельна діяльність підрозділяється за товарною спеціалізацією на: торгівлю готовою продукцією, торгівлю машинами й устаткуванням, торгівлю сировиною і торгівлю послугами. Міжнародною торгівлею називається оплачуваний сукупний товарообіг між усіма країнами світу [3]. Однак поняття “міжна-

родна торгівля” вживається й у більш вузькому значенні. Воно означає, наприклад, сукупний товарообіг промислово розвинених країн, сукупний товарообіг країн, що розвиваються, сукупний товарообіг країн якого-небудь континенту, регіону, наприклад країн Східної Європи, і т. п.

Перед дилемою вибору зовнішньоторговельної національної політики рано чи пізно вставляли всі держави. Вибір політики фритредерства (вільної торгівлі) або протекціонізму в зовнішній торгівлі, у їх безкомпромісному варіанті, був характерний для минулих століть. Нині ці два підходи взаємозалежні й переплітаються.

Уперше політика фритредерства була визначена А. Смітом при обґрунтуванні їм “теорії порівняльних переваг” (витрат виробництва). А. Сміт доводив необхідність і важливість зовнішньої торгівлі, підкреслюючи, що “обмін сприятливий для кожної країни; кожна країна знаходить у ньому абсолютні переваги” [4]. Аналіз А. Сміта став вихідною точкою класичної теорії, що є основою для всіх видів політики вільної торгівлі.

Але теорія абсолютних переваг А. Сміта заходить у тупик, коли необхідно відповісти на питання: якщо та або інша країна може знайти за кордоном усе, що потрібно, за меншу ціну й без обмежень, то в її інтересах отримувати всі необхідні товари з-за кордону, але за таких умов, що вона сама буде їх виробляти для реалізації на світовому ринку і за рахунок яких доходів країна буде розраховуватися за свої покупки?

Давід Рікардо у книзі “Принципи політичної економії й оподаткування” (1817 р.) виводить класичну теорію з логічного тупика. В інтересах

кожної країни, вважає Д. Рікардо, потрібно спеціалізуватися на виробництві, у якому вона має найбільшу перевагу або найменшу слабкість, і для якого відносна вигода є найбільшою. Його міркування знайшли своє вираження у так званому принципі або теорії порівняльних переваг [5].

Джон Стюарт Мілль у книзі “Принципи політичної економії” (1848 р.) показав, за якою ціною здійснюється товарний обмін: ціна обміну встановлюється за законом попиту та пропозиції на такому рівні, що сукупність експорту кожної країни дає змогу сплачувати сукупність її імпорту. Цей закон міжнародної вартості або “теорія міжнародної вартості” – важлива заслуга Мілля. Теорія міжнародної вартості зазначає, що існує ціна, яка оптимізує обмін товарів між країнами. Ця ринкова ціна залежить від попиту та пропозиції [6].

Нове слово в розвитку теорії класиків політекономії було сказано Готфридом Хаберлером, який конкретизував її з погляду всіх факторів виробництва, а не лише праці [7]. Основи сучасних поглядів про те, чим саме визначаються напрями і структура міжнародних торговельних потоків, можливі переваги в міжнародному обміні заклали шведські вчені-економісти Елі Хекшер і Бертиль Олін. Їх пояснення порівняльних переваг, які має та або інша країна відносно певних продуктів, перебувають на рівні забезпеченості факторами виробництва. Хекшер і Олін висунули теорему “вирівнювання цін на фактори виробництва”. Її суть у тому, що національні виробничі розбіжності визначаються різною забезпеченістю факторами виробництва – працею, землею, капіталом, а також різною внутрішньою потребою у тих або інших товарах, їх цінами [8].

У 1948 р. американські економісти Поль Самуельсон і В. Столпер удосконалили доказ теореми Хекшера-Оліна, представивши свою теорему: у випадку однорідності факторів виробництва, ідентичності техніки, створеній конкуренції і повній мобільності товарів міжнародний обмін вирівнює ціну факторів виробництва між країнами [9]. У концепціях торгівлі, заснованих на моделі Рікардо з доповненнями Хекшера, Оліна й Самуельсона, торгівля розглядається не просто як взаємовигідний обмін, а і як засіб, за допомогою якого можна скоротити розриви в рівні розвитку між країнами.

Помітне місце в зарубіжних концепціях міжнародної торгівлі займає теорія зовнішньоторгівельного мультиплікатора. Відповідно до цієї теорії: ефект впливу зовнішньої торгівлі (зокрема, експорту) на динаміку росту національного до-

ходу, на розмір зайнятості, споживання та інвестиційну активність характеризується для кожної країни цілком певними кількісними залежностями і може бути обчислений та виражений у вигляді певного коефіцієнта-мультиплікатора (множника). Спочатку експортні замовлення безпосередньо збільшать випуск продукції, а отже і заробітну плату в галузях, що виконують це замовлення. А потім прийдуть у рух вторинні споживчі витрати [9].

Істотні зміни, що відбувалися в системі світового господарства й міжнародних відносин у післявоєнний період, привели до виникнення ряду факторів, які, на перший погляд, не вписувалися в класичну теорію порівняльних переваг. Однак насправді ці нові фактори не суперечили і не спростовували її, а лише адекватно відбивали нові реалії міжнародних економічних відносин, пов'язаних з розвитком науково-технічного прогресу [5]. Фактори порівняльних переваг стали включати: рівень компетенції з підкресленням ролі кваліфікованої праці; різницю між країнами в зарплаті, вплив економії на масштаби виробництва при паралельному ускладненні його процесу та ін.

Особливу роль конкуренції у поясненні причин розвитку зовнішньої торгівлі, виходу фірм на зовнішній ринок показав у своїх дослідженнях американський економіст Майкл Портер. Конкурентність країни, відповідно до його доказів, визначається насамперед комплексом конкурентних переваг її провідних фірм. Для обґрунтування причин та особливостей розвитку міжнародної торгівлі, особливо із країнами, що розвиваються, була використана теорія “життєвого циклу товару”. Суть цієї теорії полягає в тому, що спочатку виробництво нових товарів базується в одній країні, потім ці товари експортуються в інші країни, які освоюють їх виробництво. І вже країни, які вперше налагодили виробництво цих товарів, починають їх зводити імпортувати, у результаті життєвий цикл товару подовжується і це впливає на позицію країн у міжнародній торгівлі [9].

Теоретичні основи аналізу міжнародних інтеграційних процесів були закладені в працях де Бірса (1941), Вінера та Байє (1950), які сформулювали теорію митних союзів. Найбільш повне її обґрунтування зробив Вінер у праці “Питання митного союзу” [10].

Існує кілька визначень інтеграції, що сформулювали різні наукові школи сучасної економічної думки, а саме: ринкова, ринково-інституційна, структурна (структуралістська).

Ринкова школа виходить із відомого постулату про те, що ринок є найкращим регулятором економіки, який не можна замінити ніякими штучними механізмами з боку держави.

На ранніх етапах дослідження інтеграційних процесів міжнародна економічна інтеграція навіть ототожнювалася з торговельною та платіжною лібералізацією [11].

Отже, суть концепції ринкової школи полягає в тому, що в інтегрованому господарському просторі мають виконуватись такі самі умови для руху факторів виробництва, як і в національній ринковій системі. В єдиному господарському просторі кількох країн забезпечується конкуренція і повна свобода для дії ринкових сил. Міжнародна економічна інтеграція в такому разі вважається тим глибшою, чим вільнішою є дія ринкових сил та чим меншим є регулюючий вплив держави.

Інший напрям сучасного неолібералізму дістав назву ринково-інституційного. Його прихильники намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регулятивними механізмами міжнародної економічної інтеграції, вважаючи, що інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів. На відміну від представників ринкової школи, інституціоналісти визнають, що національні господарства неможливо інтегрувати лише ринковими методами.

Розрізняють позитивну та негативну інтеграцію. Остання передбачає усунення перешкод на шляху вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили, а відтак сприяє утворенню спільного ринку. Негативна інтеграція також використовується для дослідження змін у політиці уряду, яка лібералізує діяльність ринкових сил з метою економічної інтеграції: він може бути змушений відмовитися від певного політичного інструменту, який є несумісним із членством у спільному ринку. Загалом, негативна інтеграція не містить у собі значних протиріч, оскільки, посилюючи роль ринкових сил, вона передбачає перспективу зростання добробуту внаслідок оптимізації розміщення ресурсів [11].

Однак лише процесу негативної інтеграції недостатньо для утворення спільного ринку. Реальною економікою управляються за допомогою широкого кола правил, норм та інших інструментів (національні санітарні норми, преференційні державні закупівлі, промислова політика, а також національна система оподаткування і субсидій) урядової політики, які істотно гальмують процес міжнародної економічної інтеграції. Аби

уникнути підриву основ вільної та чесної конкуренції у митному союзі, потрібно гармонізувати національні політики і розробити спільний підхід, тобто здійснювати позитивну інтеграцію. Остання є важливим підґрунтям для ефективного функціонування спільного ринку.

У рамках існуючих наукових шкіл виникли й альтернативні концепції міжнародної економічної інтеграції. Вони диференціюються залежно від цілей та часу перебігу інтеграційного процесу. На цій основі розглядаються моделі двошвидкісної і багатшвидкісної Європи. Береться до уваги той факт, що внаслідок різних стартових умов учасники інтеграції, проголосивши спільні цілі, можуть витратити неоднакову кількість часу для їх досягнення [12]. Прикладами різношвидкісної інтеграції є Маастрихтські угоди (1992 р.) про критерії конвергенції щодо створення єдиного внутрішнього ринку ЄС та Європейського валютного союзу.

У СНД інші швидкості проявляються у формуванні союзу Росія — Білорусь. Рівень інтеграції в Євразійському економічному співтоваристві (ЄвразЕС, Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан) та Єдиному економічному просторі (ЄЕП) також відрізняється від аналогічних процесів у СНД.

Таким чином, міжнародну економічну інтеграцію у найбільш загальному вигляді запропоновано розуміти як об'єктивний процес розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і розподілу праці між національними господарствами і виникнення міжнародних господарських комплексів як в рамках груп держав, так і в глобальному масштабі.

Як бачимо, теоретичні доктрини міжнародної економічної інтеграції передбачають можливість маневру з боку окремих країн щодо вибору форм, глибини, механізмів взаємодії їхніх економік у регіональних угрупованнях. Такі теоретичні висновки відповідають сучасним потребам як України, так і Азербайджану, економіка яких перебуває в зоні дії силових ліній двох головних "гравітаційних полів" — Європейського Союзу та ЄЕП. Усвідомлення цієї геополітичної і гео економічної реальності, її детермінованості сукупністю історичних, економічних, етнічних, психологічних та інших чинників спонукає до пошуку нетрадиційних підходів до інтеграції України та Азербайджану в Європейський економічний простір.

Отже, методи та інструменти міжнародної економічної інтеграції не залишаються незмінними. Вони трансформуються в процесі поглиблення і диверсифікації інтеграційних утворень.

Зокрема, останнім часом у науковій літературі обговорюються такі поняття, як неофункціоналізм, що передбачає підвищення ролі національних урядів у процесі інтеграційного об'єднання, та неінституціоналізм, коли інтеграційні проблеми розв'язуються на наднаціональному рівні шляхом узгодження і розробки спільної економічної політики.

Література

1. *World Trade Report*, 2006, 2007.
2. *Международные экономические отношения: Учебник* / Под общ. ред. В. Е. Рыбалкина; 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", Дипломатич. акад. МИД РФ, 1998. — 368 с.
3. *Макогон Ю. В. Внешнеэкономическая деятельность: организация, управление, прогнозирование* / Ю. В. Макогон, В. А. Кравченко, Н. В. Фомичева. — Донецк: ДонНУ, 2001. — 320 с.
4. *Smith, Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: J. M. Dent and Sons, 1977. — (Reprint of work originally published in 1776). — Book IV.
5. *Ricardo, David. The Principles of Political Economy and Taxation*. — London: J. M. Dent and Sons, 1948. — (Originally published in 1817).
6. *Mill, John Stuart. Principles of Political Economy*. London: Longmans, Green and Co., 1920. — (Originally published in 1848).
7. *Haberler, Gottfried. The Theory of International Trade*. London: William Hodge and Company, 1936.
8. *Heckscher, Eli F. Mercantilism*. Vols 1,2. London: Allen and Unwin, 1935.
9. *Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі*. — К.: Основи, 2000. — 241 с.
10. *Viner J. The Customs Union Issue*. New York, 1950.
11. *Economic Integration. Theoretical Assumptions and Consequences of European Integration*. New jersey, 1959.
12. *European Integration. Limits and Prospects*. Edited by Bitros G. C., Korres G. M. London, 2010.

Зосереджено увагу на складних аспектах міжнародної торгівлі та економічної інтеграції, що породжені розвитком ринкової економіки.

Главное внимание уделено сложным аспектам международной торговли и экономической интеграции, обусловленных ходом развития рыночной экономики.

This article pays attention to the complexities of international trade and economic integration due to the development of market economy.

Надійшла 4 жовтня 2011 р.